

משפטים – ספר הברית

מהי שיטת הברית?

הר' ייץ גרינברג - ygreenberg@hadar.org

תרגום: עליזה רז – מלצר

פרשת משפטים תשפ"א

אלוהים מזמין את האנושות (בברית נוח האוניברסלית) להיות בעלת בריתו - ובהמשך גם שותפה מלאה שלו - במלאכת תיקון עולם.¹ במעמד הר סיני² עם ישראל ממונה לשותף מוביל בתהליך הגאולה ושגריר הבשורה בעולם. בחזון המשיחי הארץ תתמלא חיים ובני אדם יעסקו בתיקון עולם כדי להתגבר על הגורמים המחבלים בחיים: עוני, דיכוי, מלחמה ומחלה.³

השינוי המוחלט של המציאות שבה מתרחש מהפך טוטאלי של טבע והיסטוריה לכיוון אוטופיה, יגיע על פי הברית על ידי תהליך מעשי ותואם מציאות הממוקד בפעילותו של האדם. השיטה הפרדוקסלית הזו מתחילה בהכרה בערכו של העולם כפי שהוא ובחשיבותם של החיים בתוכו. בה בעת, היות שהברית מתמקדת בעולם עתידי, נושאה מתחייבים לכוון את הסטטוס קוו של המציאות שלהם לעבר הגשמת האידיאל. היעד מושג באמצעות שיפור הדרגתי בתנאי החיים לצד הכרה בכבוד האדם (בכללם חסידי הסטטוס קוו) וקבלה של מגבלות אנושיות (לא כופים על אנשים עלייה לדרגה גבוהה יותר ולא מבטלים עמדות אחרות). השכינה

¹ ראו מאמרים קודמים שלי לפרשת נח ולפרשת לך לך.

² בדבר תורה לפרשת יתרו כתבתי על מרכזיותו של היבט זה במעמד הר סיני.

³ דוגמאות לכך ניתן למצוא בבראשית פרקים א, ב; ישעיהו מה, 18; ישעיהו ס"ו, 12 ו-מ"ד, 8-10. הספרות הנבואית והחז"לית מגדירות את גן העדן על ידי אדמות "מלכות שדי".

קובעת מטרות, מכוונת, מהווה השראה ושופטת, אך התוצאה הרצויה תתקבל רק אם השותף האנושי ייטול חלק פעיל בתהליך.

חיי ברית מתורגמים לבדיקת כל פעולה והתנהגות בחיים. כל מעשה מקבל צורה ולאחר מכן נבדק לאור הברית ומתעצב מחדש. אף כי הם מעוגנים במציאות העכשווית, כל פעולה אמורה לשקף תנועה כלשהי לעבר האידיאל ולכבד את החזון האולטימטיבי. פרשת השבוע מדגימה זאת כשהיא עוסקת בהלוואת כספים לעניים. אין כאן חלוקה מחדש של רכוש או מעבר לכלכלה סוציאליסטית במטרה לחסל את העוני. בדרך העולם יהיו תמיד עניים שיידרשו להלוואות. אך התורה אוסרת על המלווים לענות את הלווים ולהשפיל אותם. היא אוסרת גם על מלקוח ריבית מחשש שהתוספת לחוב תחריף את מצוקתם הכספית. מותר למלווה לקחת כעירבון את בגדיו של הלווה או את כסותו אך עליו להחזירם מיד עם רדת הערב כדי שהעני לא יסבול מקור.⁴

הצטרפות לברית היא התחייבות לכל החיים. המצוות עוסקות בטקסים ובהתנהגויות דתיות אך באותה מידה הן מגדירות ערכי מוסר, כלומר - מעשים שבין אדם לחברו. פרשת משפטים כוללת איסור על עבודת אלילים; התייחסות לפסח, שבועות וסוכות ומצוות העלייה לרגל שלוש פעמים בשנה; הקדשת כל פטר רחם בכורי הבהמות לאלוהים; איסור על אכילת בשר בהמה שהומתה על ידי חיות אחרות (=לא עברה שחיטה כהלכתה) ואיסור על אכילת גדי בחלב אמו.⁵ בהמשך הפרשה נמנים ציוויים נוספים העוסקים ביחסי הורים-ילדים, הסדרת מערכות יחסים כלכליות וכללי מסחר, אחריות לפיצוי נזיקין, אמירת אמת, צדק שוויוני במשפט והגנה על אלמנות ויתומים, ובאיסור לנצל את הגר.⁶ בניגוד לדפוסים שכיחים של קהילות יהודיות רבות בימינו, ההתחייבות הבריתית אינה מצטמצמת לגבולות של טקסים וקיום מצוות, באותה מידה שלא נעשים צעדים רבי רושם להבאה מיידית של מלכות שמים.

⁴ שמות כ"ב, 24-26.

⁵ שמות כ"ג, 14-17; שם כ"ב, 29; שם 30; שם, כ"ג, 19. את הציווי האחרון מפרשת התורה שבעל פה כאיסור מקיף על אכילה, בישול או הנאה כלשהיא מערבוב בין בשר וחלב.

⁶ שמות כ"א, 15 ו-17; שם 21-36; שם כ"ב, 30-6; כ"ג ו-9-6.

במלכות שדי כל ההיבטים החברתיים צפויים להשתנות וחיי אדם יהיו שווים, ייחודיים ובעלי ערך אינסופי. זה מצב שהוא רחוק מאוד מהמציאות העכשווית. ספר הברית של פרשת משפטים הוא תיאור מקרה של צעדים ראשונים במסע הברית. יש בהם קבלה של מציאות חברתית עכשווית, ומכאן שהתורה מעורבת בפשעי אי צדק ובהפרת נורמות משיחיות. אך הפרשה גם מכילה צעדים ראשוניים והסנניים לקראת העתיד. ספר הברית הוא טיוטה ראשונית של החיים על פי קווי היסוד של הברית שיקיימו בני ישראל כאשר יתיישבו בארצם.

כיאה לקהל שזה עתה שוחרר מעבדות ויצאו לחירות, המצוות הראשונות עוסקות ביחס כלפי עבדים. אבל רגע, בחברה הבריתית האידיאלית העבדות ממילא נשללת מכל וכל, לא? בן עזאי מלמד שכל אדם נברא בצלמו ובדמותו של האל (בראשית א, 27; ה, 1) וזהו "כלל גדול" – ליבת התורה כולה.⁷ המשנה גורסת שמשמעות הצירוף "צלם אלוהים" היא שכל אדם הוא בעל ערך אינסופי⁸ שלא ניתן לאמוד אותו בכסף או בערך חליפי.⁹ עבדות במהותה הופכת בני אדם לרכוש סחיר.¹⁰ אמנם באידיאל המשיחי אין מקום לעבדות, אך בתקופה בה נמסרה התורה, העבדות הייתה חלק בלתי נפרד מהחיים. הברית מתחילה במציאות של ההווה המקראי ומתקדמת משם לעבר האידיאל.

לכן התורה אינה מבטלת את העבדות אלא מכירה בה כנקודת פתיחה במסע של גאולה שבמהלכו היא תסולק מן העולם. הברית נוקטת בשלוש פעולות לתיקון העבדות. התורה קובעת מגבלה של שש שנות עבדות ויציאה לחופשי בשנה השביעית.¹¹ במהלך שנות עבדותם המעסיקים מחויבים לתת לעובדיהם יום מנוחה בכל שבעה ימים ונאסר על העבדים לעסוק במלאכה בשבת כפי שנאסר על כל בן/בת חורין.¹² הרש"ר הירש מעלה השערה כי הלכה זו נועדה להשריש בקרב העבדים את הידיעה שעבדותם היא זמנית וכי הם ביסודם

⁷ ירושלמי נדרים פרק ט הלכה ד.

⁸ זו הסיבה שנאמר על "כל המקיים נפש אחת מישראל ... כאילו קיים עולם מלא" (סנהדרין לז עא). הערכים הנוספים המצוינים שם הם שוויוניות וייחודיות.

⁹ התורה אינה מתירה המרת עונש על רצח בפיצוי כספי, במדבר ל"ה, 31.

¹⁰ ויקרא כ"ה, 55.

¹¹ שמות כ"א, 5-6. גילוי נאות: העבד יכול להחליט מרצונו החופשי שהוא לא מעוניין להשתחרר ומבקש להמשיך לעבוד את בעליו. שם ובדברים ט"ו, 16-17. אך בשנת היובל (השנה שבה התורה מאפשרת חיים על פי הערכים האידיאליים שלה) יוצאים כל העבדים לחופשי, כולל אלה שהאריכו את תקופת עבודתם. ויקרא כ"ה, 10-11.

¹² שמות י"ט, 9-10; דברים ה, 14-15.

אנשים חופשיים ולא 'סתם' עבדים עם יום חופשי בשבוע. ולבסוף - כשהעבדים יוצאים לחופשי הם זכאים לפיצויים שיסייעו להם להתייצב ולפצוח בחיי חופש של כבוד כלכלי.¹³

התורה שבע"פ ממשיכה את תהליך תיקון העבדות שהחלה בה התורה שבכתב. בין היתר, בדרישה שמזונם של העבדים, ביתם ובגדיהם יהיו שווים ערך לאלה של אדוניהם (=בני חורין) ושהמלאכות שנדרשים אליהן העבדים לא יהיו משפילות ומכלימות אלא זהות לעבודות המתבצעות גם בידי בני ובנות חורין.¹⁴

ואף על פי כן, ישנן שתי חריגות בפרוטוקול. תהליך התיקון ההדרגתי מתחיל בעבד העברי, אך כשמדובר בעבדים נוכריים יש מגבלה אחת בלבד: האיסור להפעיל כלפיהם אלימות. למעשה, אם נגרמת לעבד נוכרי פגיעה פיזית מידי אדונו הוא יוצא מיד לחופשי.¹⁵ יתרה מכך, כשהתורה מתחילה באשרור המצב הקיים היא פוגעת בצלם אלוהים, הסטנדרט האולטימטיבי שלה עצמה. אם האדון גורם למות עבדו הוא נענש, אך אם העבד לא מת מפצעיו מיד הוא פטור מעונש "כִּי כִּפְּפוּ [רכושן] הוא" ופצעו מסתכם בפגיעה ברכוש ולא בגרימת מוות לאדם חופשי.¹⁶

יחס דומה מפגין ספר הברית כלפי האישה. בעולם האידיאלי, האישה נבראה בצלם בדיוק כמו האיש (בראשית א, 26), ומעמדם האזרחי שווה. אך במציאות המקראית נשים נחשבו לרכוש, מטבע עובר לסוחר. התורה לא הופכת את העולם על פניו אלא מתחילה את תהליך השיפור מתוכו. היא קובעת שמעתה מותר רק לאב לסחור בבתו, כלומר - תמו ימי סחר חופשי בנשים במסגרת עסקאות רכוש.¹⁷ אבי הבת רשאי למכור אותה רק לאדם שמבקש להינשא לה (או להשיא אותה לבנו) ומתחייב לכך. כשהיא נישאת היא נהנית מכל

¹³ דברים ט"ו, 12-18. מתיאורי התקופה ניתן לראות שהרבה מאוד בעלי עבדים התנגדו לחוק ואף עברו עליו, מן הסתם מתוך תחושה שהדבר יביא לצמצום רווחיהם בחברה שמעסיקה עבדים ללא הגבלת זמן. ירמיהו פרק ל"ד.

¹⁴ ר' הלכות שונות המוזכרות במסכת קידושין ובמיוחד האמירה ש"כל הקונה עבד עברי כקונה אדון לעצמו", כי החוקים והתקנות להעסקת עבד עברי יקרים ומגבילים כמו שוק העבודה החופשי.

¹⁵ שמות כ"א, 26-27.

¹⁶ שמות כ"א, 20-21.

¹⁷ שמות כ"א, 7-11.

הזכויות שמגיעות לאישה בת חורין (כאילו מעולם לא נקנתה).¹⁸ אם הנישואין לא יוצאים לפועל האישה חופשיה לנפשה.¹⁹

הנושאים המוזכרים בשתי הפסקאות לעיל מכאיבים לאדם שכמותי המאמין בקדושת התורה ובנצחיותה. ולמרות זאת, על התומכים בקדושת התורה לשאת את אמונתם בשלמות ובכנות. לא לנסות לטשטש את החריגות בטענה שהתורה אינה מעורבת בהיבטים אנושיים וממילא אין לערער עליה או לבקר אותה. דווקא ההוראות הללו מפריכות את הגישה שיש לתורה תוקף וסמכות שאסור לערער עליהם. התורה שבעל פה מתארת מציאות שבה אלוהים מחפש את שיקול הדעת האנושי ואת השותפות. הקשיים הללו מבטאים את החיוניות של התורה שבעל פה - פרשנות התורה שבכתב ויישומה. התורה שבעל פה מאפשרת לתורה שבכתב להישאר נטועה בכל דור ודור בתרבות ובהקשר של החברה האנושית. בה בעת, התורה מקיימת מנגנון עצמי שמאפשר לה להיפטר מעקרונות הסותרים את ערכי העל שלה ולהישאר על דרך הברית, והחברה היהודית עם העולם כולו יימצאו בתנועה לעבר התיקון הסופי של העולם, כשכל האנושות תזכה לממש את ערכי כבוד האדם.

אני מוכן להגן על הבחירה המקראית לכלול בתוכו עוולות חברתיות, מתוך אמונה שהדרך הטובה ביותר להשגת עולם אידיאלי היא דרך הברית. שותפות עם אלוהים ובין הדורות - בעבודה הדרגתית של פשרות, כבוד לטבע האנושי וליריבים, מלאכה שאינה פוסקת עד תיקון העולם - היא אולי איטית יותר ובעלת ליקויים מוסריים, אך קרוב לוודאי שהיא תשיג את היעד.²⁰ אני מכיר במחירים הכבדים שמשלמים אנשים לאורך המסלול, אך אני ממשיך להאמין כי המחירים נמוכים יותר והסבל פחות כבד מכפי שיהיו ההשלכות של תנועות אידיאולוגיות או אוניברסליות יותר - כמו אלה שנפוצו בעיקר בעשורים האחרונים, שמתאפיינות בתוצאות מיידיות יותר ובתביעות קיצוניות יותר בדרכן להשגת גאולה. בדרך הברית יש גם סיכויים פחותים יותר להגיע למבוי סתום או לתוצאות פנים מערכתיות שיביאו לדיכוי מוחלט של האנושות.

¹⁸ שם.

¹⁹ שם, 15.

²⁰ ר' דברי' על פרשת ויחי

פרשת משפטים/ספר הברית משרטטים את תחילתה של הדרך הארוכה והקצרה לתיקון עולם. כמובן שהתנאי הבסיסי להשגת המטרה הוא שנושאי הברית לא יתקבעו בסטטוס קוו, לא יקפואו או יחנטו את התורה ולעולם לא ימכרו את זהותם תמורת התערות בחברה המקומית שבדרך. לכן הצטרפות לברית אינה מוגבלת למי שנוכח בגופו במעמד הר סיני או בערבות מואב.²¹ זוהי ברית פתוחה אשר מזמינה את "אֲשֶׁר יִשְׁנוּ פֹה עִמָּנוּ עַמְד הַיּוֹם לְפָנַי ה' אֱלֹהֵינוּ; וְאֵת אֲשֶׁר אֵינָנוּ פֹה עִמָּנוּ הַיּוֹם"²² לקחת על עצמם את המשימה כבר למחרת, או רק כעבור שנה, עשרות שנים או מאה שנה.

²¹ דברים כ"ט, 9 ואילך.

²² שם, 14.

